

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.098>  
 УДК 316.2 Шептицький: 330.34(477.83.86)«XIX-XX»  
 JEL: A 13, B 55, I 31, L 26, L 31, N 33, O 35, P 13, Q 01, Z 12

**Супрун Н.А.**, доктор економічних наук,  
 професор, головний науковий співробітник  
 відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки  
 та прогнозування НАН України»  
 ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3889-8579>  
 Researcher ID: Q-4619-2017  
 e-mail: [suprun.nataliia@gmail.com](mailto:suprun.nataliia@gmail.com)

**Бойко І.С.**, магістр економіки,  
 менеджер освітніх програм Української соціальної академії  
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2887-504X>  
 e-mail: [ivanna.boiko1@gmail.com](mailto:ivanna.boiko1@gmail.com)

### СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ПІДНЕСЕННЯ ГАЛИЧИНИ (кінець XIX – початок XX ст.)

*В статті розглянуто принципи та складові соціального вчення, а також соціально-господарську діяльність Митрополита УГКЦ Андрея Шептицького в контексті їхнього впливу на економічний розвиток та становлення кооперативного руху на території Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. Визначено, що ключовими передумовами успішної кооперативної діяльності були розвиток фахової сільськогосподарської та кооперативної освіти селян та активна підтримка приватної ініціативи духовенством УГКЦ.*

*Показано, що Андрей Шептицький став не лише натхненником, а й ініціатором та активним провідником впровадження ідейних принципів соціального вчення у практику соціально-економічних перетворень, що спричинило стрімку модернізацію господарства та підвищило ефективність як економічних, так і соціальних процесів. Завдяки реалізації ідей та принципів соціального вчення був здійснений справжній переворот у багатьох суспільних сферах – освіті, банківництві, кооперації, підприємницькій*

*діяльності. Але найважливішим результатом поширення ідей соціального вчення стали зміни у господарській культурі та економічній діяльності українців, які відтепер зважали не лише на особистий інтерес, а й тяжіли до розвитку такої моделі економічної взаємодії, що створює ефект «позитивної суми» для інших членів суспільства та й всього суспільства загалом. Найоптимальнішою організаційною формою, що дозволила поєднати інтереси різних економічних агентів стала кооперація, яка завдяки подвижницькій праці Митрополита, охопила практично всі сфери життєдіяльності українського суспільства, стала економічним підґрунтям для вирішення більшості економічних та соціальних проблем та сформуvala ефективне національне бізнес-середовище.*

**Ключові слова:** Андрей Шептицький, соціальне вчення, економічний розвиток, соціальне підприємництво, економічна освіта, кооперація, «Сільський Господар», «Маслосоюз», економічна історія України.

Suprun N., Boiko I.

### SOCIAL DOCTRINE OF UGCC METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKYI AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH OF GALICIA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

*The article deals with the principles and elements of social teaching as well as socio-economic activities of the UGCC Metropolitan Andrei Sheptytskyi in the context of their influence on economic development and formation of cooperative movement in Galicia in the late XIX – early XX century. It has been shown that the development of appropriate agricultural and cooperative education as well as active support of the private initiative by UGCC clergy appeared to be the key prerequisites for the successful cooperation.*

*Andrei Sheptytskyi became not only an influencer but also initiator and active leader of the implementation of social teaching principles into practice of socio-economic transformations that prompted a rapid modernization of the economic and increased efficiency of economic and social processes. Thanks to the implementation of ideas and principles of social teaching, a real revolution occurred in many public spheres such as education, banking, cooperation and entrepreneurship. However, the crucial results of spreading social teaching ideas were changing in the economic culture and activities of Ukrainians, who henceforth considered not only their personal interest but tended to develop such a model*

*of economic interaction, which creates a «positive sum» effect for other society members and for society as a whole. The optimal organizational form that allowed combining interests of different economic agents was cooperation, which, thanks to the ascetic work of the Metropolitan, covered almost all spheres of Ukrainian society life, became an economic base for solving most economic and social problems, and shaped an effective national business environment.*

**Keywords:** *Andrei Sheptytskyi, social teaching, economic development, social entrepreneurship, economic education, cooperation, «Silskyi Hospodar», «Maslosoiuz».*

**Постановка проблеми та актуальність обраної теми.** Вся українська історія свідчить, що найістотнішими інституційними бар'єрами розбудови ефективного та конкурентоспроможного національного господарства на різних історичних етапах були брак колективної свідомості та відмова від застосування нагромадженого впродовж віків практичного досвіду господарювання, що ґрунтується на притаманних саме цій національній спільноті культурних патернах та автентичних господарських традиціях. Ще Григорієм Сковородою було сформульовано українську національну ідею як поєднання індивідуалізму та прагнення до спільної господарської діяльності, що визначило особливості господарського менталітету та економічної поведінки. Митрополит УГКЦ Андрей Шептицький (1865–1944) став одним із тих, хто, глибоко розуміючи культурний код українського господарського менталітету, зумів відродити органічний для українського світогляду спосіб економічного мислення та розвинути його в успішній господарській діяльності у формі кооперації.

Андрей Шептицький є винятковою постаттю в українській духовній та економічній історії. «Наполеглива пастирська праця, турбота про освіту і культуру, захист національних і соціальних прав народу, харитативна діяльність, екуменічні зусилля, – як підкреслює О. Турій, – зробили предстоятеля УГКЦ беззаперечним провідником і моральним авторитетом української спільноти, а саму Церкву – важливим чинником консолідації нації та духовною опорою в змаганнях за українську державність» [23]. Водночас, малодослідженим, а тому і недооціненим залишається соціальне вчення та економічні ідеї Митрополита, який не лише зробив системне теоретичне підґрунтя прогресивних соціально-економічних реформ, а й зумів втілити свої економічні ідеї на практиці. Наукову та духовну спадщину Митрополита активно

вивчають та відроджують нащадки в сучасній Україні. Адже, неможливо забути і не віддати належну шану особі, яка своїм пастирським служінням та подвижницькою працею змогла перетворити економічно відсталу Східну Галичину на справжній осередок активного економічного розвитку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивчення духовної спадщини Митрополита Андрея Шептицького в останні роки все частіше привертає увагу українських та іноземних науковців. Серед найвідоміших наукових розвідок, слід назвати праці, присвячені дослідженню її окремих аспектів, зокрема таких як: суспільно-корисна діяльність Митрополита у міжвоєнний період (Гентош Л. [6]), принципи та складові духовного вчення Андрея Шептицького (Мариневич М. [11]), політичні ідеї у вченні та діяльності Митрополита (Турій О. [23]). Крім того, у працях дослідників історії українського народного господарства на межі ХІХ–ХХ ст. (Витанович І. [4], Вербова О. [3]) представлено роль Церкви та Митрополита у створенні господарських засад та розбудові осередків кооперативної та сільськогосподарської освіти. Контекстним тлом для з'ясування значущості економічних ідей Андрея Шептицького та їх впливу на економічний розвиток Галичини є наукові розвідки істориків-економістів (Дідківська Л. [7], Кудласевич О. [10]), присвячені дослідженню особливостей формування ринку на українських землях на межі ХІХ – на початку ХХ ст., національного підприємницького руху та кооперації як його важливої складової, а також праці, предметом яких є з'ясування природи та витоків соціального підприємництва в українській господарській практиці (Супрун Н. [20; 21]).

**Метою даної статті** є з'ясування ролі соціального вчення Андрея Шептицького у економічному піднесенні Галичини та розвитку кооперативного руху на території Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Для досягнення мети в ході дослідження необхідно вирішити низку завдань, а саме: розкрити принципи та основні складові соціального вчення Митрополита; визначити внесок духовенства у відродження кооперації; охарактеризувати вплив кооперативної освіти на успішність економічних перетворень; виявити особливості української кооперації.

**Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів.** Митрополиче служіння Андрея Шептицького, що тривало впродовж 1899–1944 рр., припало на найбільш драматичний період в історії України, обпалений двома світовими вій-

нами, розпадом усталених політичних союзів та держав, у складі яких перебували західноукраїнські землі, внаслідок чого Галичина раз за разом опинялася під владою нової держави – австрійської, російської, польської, німецької, радянської. Українська нація, яка ще зовсім недавно позбавилась кріпацької залежності, але так і не спромоглася скористатися отриманою свободою, в умовах політичної турбулентності початку ХХ ст. знову отримала унікальний історичний шанс – сформуванню економічний фундамент для забезпечення гідного рівня добробуту та національного самовизначення. За образним висловом Андрея Шептицького, вперше за століття імперського поневолення українці отримали можливість збудувати і облаштувати «рідну Хату-Батьківщину», яку він називає «ідеалом нашого національного життя» [15]. Але ця можливість стала водночас і серйозним цивілізаційним викликом – необхідністю модернізації господарської культури українців, яка, формуючись упродовж віків в умовах економічної та політичної залежності, не нагромадила необхідних для успішного самостійного господарювання знань та досвіду.

Стартові макроекономічні умови теж були несприятливими для розбудови ефективного особистого та національного господарства в Галичині (навіть локалізованого в межах окремої імперії, але все ж таки об'єднаного територіально і культурно): економіка краю характеризувалася відсталістю; переважно аграрною спеціалізацією; низьким рівнем життя більшості українського населення, що не могло забезпечити ні нагромадження необхідних для започаткування власної справи капіталів, ні достатнього споживчого попиту на ринку. У Галичині були практично відсутні власна промисловість, сучасне аграрне виробництво та національне підприємництво. Більшість товарів завозилися із-за кордону.

Хоча українські землі були придатні для вирощування різноманітної та високоякісної сільськогосподарської продукції, вони використовувались вкрай непродуктивно. При цьому українці мали обмежені можливості в отриманні земель для ведення господарства. Здаючи землю в оренду, поміщики віддавали перевагу не українцям (які були найбільшою етнічною групою у Галичині), а представникам єврейського населення, які, маючи нагромаджені капітали, могли використовувати новітні агротехнології, що підвищувало продуктивність обробітку землі, а значить і рентні платежі. Проте, водночас, використання цих технологій у відриві від традиційних форм господарювання та залучення знань міс-

цевого населення про його особливості, спричиняло швидке і критичне виснаження землі [16, с. 145].

При цьому, серед українського населення, практично позбавленого можливостей ведення господарства на землі, якраз селяни становили найбільшу частку: на межі ХІХ–ХХ ст. близько 75% населення займалися сільським господарством, а лише 7,5% – промисловістю та торгівлею. Відсутність доступу до отримання земель для господарювання означала, що український народ здебільшого не мав економічних можливостей для забезпечення себе необхідним рівнем життєвих благ і тому був найбільш економічно і соціально ізольованим та обмеженим у правах. Водночас українські селяни, не будучи активними економічними агентами, були практично виключені із соціального життя краю [16, с. 190–191].

Уряди різних держав, які впродовж кількох десятиліть раз за разом змінювали один одного, не були зацікавлені у розвитку українського промислового господарства і робили все можливе для консервації аграрної спеціалізації регіону. Рівень господарського розвитку Галичини був настільки низьким у порівнянні із іншими економічними регіонами, що ні уряди, ні приватні підприємці не прагнули інвестувати свої зусилля і капітали у розвиток віддалених від центра провінцій. До того ж, уряди держав, до складу яких входили українські землі, часто розглядали територію Галичини як буферну геополітичну зону та можливий полігон воєнних дій у випадку війни з Російською імперією і тому не прагнули розвивати регіон економічно.

Економічна й політична упослідженість регіону та його населення, в силу низького рівня згуртованості та освіченості українців, сприймалася ними як непереборна сила, якій не мало сенсу чинити опір. Отже, перед провідниками української громади поставав виклик – пошуку ефективних механізмів не лише захисту економічних прав українського народу, а й його соціального згуртування та залучення до боротьби за свої права і свободи. На переконання Митрополита, ця боротьба жодним чином не повинна призвести до революційного зламу суспільства, а, навпаки, повинна еволюційно змінювати його через впровадження у суспільну практику притаманних народу моральних цінностей. Саме на основі цих цінностей має розвиватись національне господарство, створюючи надійне підґрунтя для забезпечення належного рівня добробуту та соціальних прав українського наро-

ду. Ідея поєднання етичних суспільних норм і прагнення до набуття матеріального достатку стала світоглядною основою соціального вчення та всього пасторського служіння Митрополита.

Одним із базових принципів соціального вчення стала ідея «економічного розвитку знизу», що полягав у стимулюванні локального та регіонального економічного зростання шляхом створення рівних умов для реалізації економічних можливостей всіх верств населення. Успіх такого розвитку, на переконання Андрея Шептицького, з одного боку, залежить від врахування у процесі розбудови національного господарства культурних, духовних та соціальних особливостей соціуму, що проживає на даній території, а з іншого – передбачає обов'язкову просвіту населення, насамперед людей у сільській місцевості, які, не маючи спеціальних знань про ведення господарства та ринкові відносини, не лише не спроможні забезпечити себе своєю працею, а й часто втрачають вже зароблене, не вміючи правильно ним розпорядитись. Митрополит був переконаний, що лише високоосвічений народ може бути заможним і конкурентоспроможним у порівнянні з іншими народами.

У Посланні «Християнська робота» Андрей Шептицький визначив також обов'язок багатих верств населення, а саме: «Помогайте убожшому не лише з дня на день, але як можете, так допоможіть, щоби він міг з біди двигнутися та стати на своїх власних ногах. Давайте убожшому спосібність до заробітку – научіть його, покажіть йому, як би він сам міг свою долю поправити» [13, с. 10]. Цей заклик до забезпечених людей допомагати та залучати бідне населення до господарської діяльності, що дозволила б йому самостійно покращити своє становище, був цілком революційним для суспільства, яке щойно вийшло із панщини. Але така взаємодія між бідними та багатими, на думку Митрополита, є свідченням гармонійних суспільних відносин, оскільки кожна людина від природи має певні вміння та здібності, які необхідно розвивати і використовувати не лише для власного, а й для суспільного блага. Через єдність та доповнення дій одне одного різні верстви населення отримують більші можливості для загального успішного розвитку.

Ідеї рівноправ'я та єдності різних суспільних верств, що від появи революційної Енцикліки Папи Римського Лева XIII «Нові речі» («*Regum Novarum*»), [1] перебували в центрі суспільного дискурсу, стали основою нової соціальної доктрини Католицької

Церкви. Загострення соціальних суперечностей індустріального суспільства в Енцикліці було названо основною загрозою подальшого суспільного розвитку: «незвичайні поступу у ремеслі і нових методах індустрії, змінені відносини між власниками і робітниками, зосереджені багатства тільки в деяких руках і широко поширена убогість, сильно оживлене почуття своїх власних сил у робітничій верстві і тісна між ними єдність, – усе те, разом із зіпсутими звичаями, спричинило вибух конфлікту. Це стало настільки загрозливим, що створило напружену ситуацію, боязке очікування і томить воно уми вчених, збори мислителів, народні віча, праці законодавців, ради провідників, що сьогодні немає сильнішого питання, яке б цікавило світ» [1].

Вирішення цієї проблеми стало центральним питанням і всього соціального вчення Митрополита, який вбачав розв'язання, чи хоча б пом'якшення основного соціального протиріччя – між багатими і бідними – у кооперації їхніх економічних можливостей, а не у протистоянні сторін. Прагнучи вирішення соціальних проблем, різні суспільні верстви повинні не боротися одне з одним, а шукати злагоди, оскільки саме «із незгоди та боротьби починається безлад і падіння». «Взаїмні відносини убогих і багатих були по всі часи нагодою до завзятих не раз конфліктів і борб – бо і в теорії трудно не раз о розграниченні взаїмних прав і обов'язків людей, і доси не було еще приміру уставодавства, котре би устерегло суспільність перед можливим надужиттям влади або економічної сили» [26].

Водночас, Митрополит підкреслював, що сама по собі боротьба між працею та капіталом не є ані природним, ані закономірним явищем, оскільки ні праця, ні капітал не можуть існувати без взаємодії одне з одним. Праця є важливою для людини, бо забезпечує їй необхідні для життя блага і, водночас, саме праця є джерелом для створення капіталу. Тому, шукаючи шляхів для розбудови більш справедливого суспільства, різні соціальні класи мають замислюватись не над способом боротьби одне з одним, а шукати можливість гармонізувати соціальні відносини різних класів, які не можуть існувати одне без одного.

Протистояння багатих і бідних, що існувало в усі часи, значною мірою було підсилене стрімким розвитком капіталізму: «Наглий неприготований переворот в способі продукції, машини парові, котрі змінили значінне і вартість ручної праці і надали капіталови іншу вартість, средства комунікацій, що, розвиваючися

ненормально, скоро отворили двері всесвітовій конкуренції». Розвиток ринкової системи, свою чергою, спричинив виникнення нового суспільного устрою, який забезпечив «капіталови таку перевагу над працею, що всі здаємо собі днесь справу з несправедливості того стану, але не так ясно видимо, що і як зробити, щоб зло направити і уздоровити суспільність» [26].

При цьому, зауважує Митрополит, для українського населення у Галичині «положення стає ще трудніше через загальне невиносиме положення економічне цілого краю, через неустаючі борби політичні, надмірні податки і більший, як деінде, брак просвіти убогих» [26]. Саме просвіту і освіту найбідніших верств населення Митрополит вважає базовим механізмом вирішення соціальних суперечностей та створення гідних умов життя. Водночас, результатом просвітньої діяльності серед населення має стати поява середнього класу, який покликаний забезпечити закладання основ для національного господарства.

Ідея розбудови національного господарства і розвитку національної промисловості та торгівлі посідає особливе місце у вченні Митрополита. У Посланні «Християнська робота» зазначено: «Нехай вже молоді діти учаться любити свою землю, нехай учаться діти при ній працювати, нехай будучі покоління возьмуть в свої руки торгівлю і промисл, бо слабою завсігди є суспільність, що свого промислу не має; убогою суспільність, в котрій торгують чужинці» [13, с. 13]. Багатою та успішною є така держава, яка може сама себе забезпечити і створити всі необхідні умови для економічного піднесення на національній території.

Однією із засад успішного розвитку народного господарства Шептицький вважав принцип «свій до свого по своє», який полягає у становленні національного виробництва та підприємництва, зменшенні частки та ролі іноземного капіталу у національній економіці, виготовленні всіх необхідних товарів на своїй території та заохоченні до їх купівлі для формування конкурентного національного ринку. Шептицький зазначав, що «хто на своєму місці працює для добра народу, виконуючи сумлінно свої обов'язки, той є ліпшим патріотом, ніж той, хто багато говорить, а мало робить. Тож любіть своє, тримайтеся свого і дбайте про своє, але стережіться ненависті, бо ненависть – це почуття нехристиянське» [13, с. 16]. Тобто поряд із розвитком національного, Митрополит наголошує на важливості ставитись з повагою і до праці, і

до майна інших людей, зусиллями яких створюється народний добробут.

Подолання несправедливості у доступі до суспільних ресурсів і благ та викорінення ненависті, на думку Митрополита, є заporукою гармонійного суспільного устрою та рівноправних відносин між державною владою і громадянами. «Головними мірилами у цих взаєминах, – посилаючись на Андрея Шептицького, підкреслює О. Турій, – має бути гідність людської особи, створеної за образом і подобою Божою, та абсолютна цінність людського життя, на яке ніхто не сміє посягати, навіть під прикриттям найблагородніших мотивів чи задля досягнення яких би то не було політичних цілей» [23].

Центральною ідеєю соціального вчення Шептицького є заклик до об'єднання зусиль задля досягнення спільної вигоди. «Люди мають природну потребу об'єднуватися між собою для досягнення тих цілей життя, яких одиниці, лишеної самій собі, трудно осягнути» [15], саме завдяки об'єднанню зростає продуктивність праці та досягається вища ефективність господарювання. Коли люди організуються, згуртовуються, об'єднують свої дрібні капітали для здійснення спільної діяльності, виникає ефект синергії, який в рази примножує зростання матеріального добробуту усіх учасників.

Найбільш відповідною організаційною формою для реалізації принципів «свій до свого по своє» та об'єднання зусиль Митрополит називає кооперацію та зняття всіх можливих бар'єрів у її розвитку, а також обмеження участі держави у діяльності кооперативів. Глибоко досліджуючи природу кооперації як автентичної для українців форми ведення господарських справ, Митрополит називав її заporукою успішного господарювання та розбудови національного господарства, бо завдяки єдності зусиль багатьох людей та порядку у їхніх відносинах примножуються найменші економічні здобутки. На думку Митрополита, притаманна духу українства природна тяга до об'єднання повинна розвиватися у формі кооперації органічно і легко, бо «кооперація – це потіха народу, на яку спирається його добробут» [12].

У своєму першому Посланні «Християнська робота» від 1899 р. Андрей Шептицький, будучи ще Станіславівським єпископом, проголошує ідею про те, що «спільним народним інтересом» має стати прагнення українців до «здоров'я, добробуту і просвіти», які сукупно визначають успіх суспільного розвитку [13,

с. 4]. Лише здорова, освічена та мотивована на успіх нація може працювати ефективно, здобуваючи собі належний рівень добробуту, матеріальних та культурних цінностей. Наголошуючи, що однією із таких надважливих для українського менталітету цінностей є прагнення до спільного господарювання, Митрополит розпочав відродження національного господарства через популяризацію кооперативних ідей та заохочення населення до кооперування зусиль та ресурсів. Це досить швидко отримало підтримку широких верств населення.

Будучи енциклопедично освіченим автором трьох докторських дисертацій у різних галузях знань та численних теологічних досліджень, Митрополит у своїх працях волів висловлюватися зрозумілою мовою для простих людей, щоб донести до них найважливіші знання, які дозволять ухвалювати ефективні рішення і успішно господарювати на своїй землі, забезпечуючи свою родину і приносячи користь господарству краю. Саме тому його ідеї досить швидко почали поширюватися серед переважно неосвіченого українського селянства. Водночас, реальний досвід успішних господарських перетворень Митрополит узагальнював у своїх наукових концепціях, послідовно обстоюючи власні переконання та погляди. Подальша реалізація цих ідей на практиці відіграли визначальну роль у соціальному згуртуванні українства та залученні його до соціально-економічної розбудови краю.

Здійснення перших кроків у поширенні «духу кооперації», за переконаннями Митрополита, належало здійснити місцевому духовенству, яке мало опікуватися формуванням освіченого класу в селі, який, своєю чергою, був покликаний стати відповідальним організатором ведення справ у домашньому господарстві. Для підвищення рівня освіченості населення Митрополит заохочував священників відкривати у парафіях читальні та осередки «Просвіти», що сприяло поширенню сільськогосподарських знань серед населення. І якщо священник, який був чи не єдиною освіченою особою в селі, не сприяв створенню освітніх установ та поширенню освіти, то, за словами Митрополита, він був таким, що «не відповідає своєму становищу» [13, с. 547]. Селяни активно долучалися до освіти та економічного навчання, що підтверджувало користь таких заходів для майбутнього економічного розвитку краю.

З метою більш системної підготовки кадрів для кооперативного руху у 1908 р. за ініціативи та коштом Митрополита було

засновано кооперативний ліцей, який став першим навчальним закладом Галичини, де навчали веденню кооперації. До цього кооперативну освіту можна було отримати в Українській Господарській Академії у Подєбрадах (Чехо-Словаччина), яку Митрополит теж підтримував фінансово. Проте географічна віддаленість, висока вартість та серйозний конкурс на навчання унеможлилювали отримання такої освіти для більшості українців. У період між світовими війнами кооперативний ліцей розпочав проведення у селах інтенсивних курсів, на яких навчалися по 100–200 осіб одночасно. Викладали на цих курсах запрошені професори із Відня та Львова, а також найбільш успішні та відомі кооперативні діячі [22, с. 247].

За ідейної та організаційної підтримки Андрея Шептицького в Галичині відбувся активний розвиток системи ощадних кас. Митрополит постійно звертався до українців із закликами зміцнювати культуру ощадності, а разом з тим – розвивати систему громадських ощадних кас, вкладаючи в них вільні кошти та користуючись акумульованим капіталом у разі потреби. Розвиваючи та пропагуючи ідею ощадності, Шептицький наголошував на ідеї розвитку «народного капіталу» і активно працював над його практичним примноженням. Він вважав, що населення повинне брати участь в управлінні власними коштами, заощаджуючи їх та вкладаючи у різні фінансові установи, ставши співвласниками [11, с. 93]. Саме завдяки активній підтримці та популяризації ідей ощадності, «народного капіталу» та самоуправління власними коштами в українських громадах почали поступово нагромаджуватися обігові кошти, що були основним економічним активом зростання ефективності виробництва та примноження багатства регіону. Бо, як зазначав Митрополит, саме така країна є багатою, де «всі або майже всі, відповідно до свого становища є заможними» [13, с. 8]. Популярність та капітали ощадних кас стрімко зростали. Якщо у 1910 р. сума вкладів в ощадних касах Галичини налічувала 187 млн крон, то у 1912 р. – уже 324,2 млн крон, що становило 32% усіх вкладів у кредитно-фінансових установах Галичини [2, с. 18]. Поширення системи ощадних кас надало селянам незалежності від поміщиків та лихварських позичок і, таким чином, сприяло розвитку приватного підприємництва за власний кошт і на свій ризик.

Водночас, за ініціативи Митрополита, розпочалася колективна розбудова інфраструктури та логістичної мережі аграрного рин-

ку. «Лучіться разом, – звертається до українців Митрополит, – заводіть по ваших селах крамниці християнські, шпихлірі<sup>1</sup> громадські і всякі інші пожиточні установи» [13, с. 7]. На заклик Митрополита, по всій Галичині при парафіях почали закладатися склади для зерна, що покликане забезпечити селян від ризику банкрутства у випадку неврожаїв чи природних лих. Можливість користуватися ресурсами складів та кас дозволяла селянам виплачувати лихварські заборгованості та підтримувати розвиток індивідуальних господарств, не звертаючись за допомогою до держави.

Важливу роль у розвитку індивідуальної підприємницької діяльності українців відіграло духовенство, що заохочувало і підтримувало приватні ініціативи своїх парафіян фінансово, організаційно та ресурсно. Можливість ведення господарських справ священиками була унормована ще попередниками Шептицького. Згідно постанови Львівського Синоду 1891 р., скликаного за ініціативи тодішнього Глави УГКЦ Сильвестра Сембратовича, суспільно-економічна діяльність стала невід'ємним обов'язком для священика у його пастирській діяльності [8, с. 84]. Шептицький, спираючись на уже існуючі церковні норми, активно розвивав нові традиції української церкви, закликаючи священиків долучатися до розбудови економічної могутності «рідної всенародної Хати-Батьківщини». «Надзвичайно важливо, – писав Митрополит, – щоб усе духовенство єпархії якнайправильніше над тим працювало, щоб по нашим силам спричинитися до здійснення цього ідеалу» [15].

Поширення освіти серед українців і можливість нагромаджувати та використовувати ресурси для ведення господарської діяльності Митрополит вважав підвалинами успішного розвитку кооперації, а, отже, і економічного піднесення краю. І реалії підтвердили справедливості цих поглядів: досить швидко по всій Галичині активно створювались кооперативи і, навіть, кооперативні об'єднання. Одним із найуспішніших та найвідоміших прикладів кооперативних об'єднань, діяльність якого активно підтримував Андрей Шептицький, стало Товариство «Сільський Господар», засноване у 1899 р. у м. Олесько Золочівського повіту священиками о. Томою (перший голова товариства) і о. Юліаном Дуткевичами. Метою створення Товариства, згідно зі статутом,

<sup>1</sup> Шпихлір (з німецької Speicher – колос) – комора для зберігання зерна та борошна – прим. авт.

було «покращення добробуту селян через піднесення сільського господарства і захист селянських інтересів». Діяльність товариства спочатку обмежувалась Золочівським повітом, але, починаючи з 1903 р. керівництво Товариства було перенесено до Львова, звідки було легше здійснювати управління постійно зростаючою та розгалуженою мережею тисяч окремих кооперативів, що об'єднала всі ланки виробничого циклу, починаючи від закупівлі сировини та завершуючи продажем готової продукції по всій Галичині.

За перші п'ять років діяльності Товариство охопило всю Галичину і стало крайовим товариством, яке займалося не лише господарськими питаннями, а й, згідно зі статутом від 1912 р., опікувалося поширенням кооперативних та сільськогосподарських знань, організацією шкіл та наданням стипендій для навчання [3, с. 81]. Лише за два роки (1910–1912) Товариство організувало 91 курс із ветеринарії та агрономії, а також близько трьох тисяч лекцій на різноманітні господарські теми, які прослухали понад 60 тисяч селян [17].

Згодом, за фінансової та організаційної підтримки Митрополита, з'явилися інші навчальні заклади. Наприклад торговельна та рільнича школа «Просвіти», інтенсивні курси (тривалістю один-чотири місяці) «Сільського Господаря», школа «Маслосоюзу» в м. Стрий та багато інших, які формували висококваліфіковані кадри і підвищували рівень фахової підготовки українських кооператорів. Завдяки цьому лише в Спілці Кооперативних Союзів Галичини «Центросоюз» у 1925 р. 40% службового складу мали завершено спеціальну кооперативну освіту, а у 1938 р. – 16,3% були з вищою освітою, 52,1% з середньою та однорічною освітою, 31,5% завершили курси кооперації [25, с. 251].

Розвиток кооперативної освіти не лише сприяв популярності кооперативного руху, а й став фундаментом для розбудови та залучення нових членів до найбільшого кооперативного Товариства «Сільський Господар», яке об'єднало у своїх лавах тисячі дрібних виробничих та збутових кооперативів, що дозволило розширити виробничу базу Товариства і отримувати суттєві економічні переваги за рахунок ефекту масштабу. Вже перед початком Першої світової війни Товариство володіло 47 кролефермами, 59 станціями розведення птиці та 9 пасіками [3, с. 91]. До кінця 1938 р. членами «Сільського господаря» стали 2 081 кооператив із закупівлі та збуту продукції, з них 728 належали до Львівського

воєводства, 563 – до Станіславівського та 766 – до Тернопільського. Усвідомлюючи переваги кооперування, до Товариства охоче долучались постачальники агарної продукції, так із 143 районних молочарень на Галичині 132 стали членами «Сільського Господаря» [3, с. 169].

Кооперація стала засобом подолання скрутного становища селянства, а також інструментом просвіти та чинником національного відродження, сприяла активізації зусиль усіх верств населення та їх синергії. Успішним прикладом кооперативної діяльності в Галичині став «Маслосоюз». Як зазначалось у газеті «Краківські вісті» від 29 січня 1943 р., саме завдяки чіткій організованості відбулося стрімке зростання одного з найбільших кооперативів краю, який за обсягами діяльності вийшов далеко за межі Галичини [9]. «Маслосоюз» вивів виробництво своєї продукції на такий якісний рівень, що масло з торговою маркою «Маслосоюзу» впродовж тривалого часу вважалося найкращим у Європі. Товариство експортувало продукцію не лише у європейські країни – Данію, Нідерланди, Німеччину, Італію, Францію, Чехію, а й, навіть, у Палестину та Австралію. У 1930 р. було експортовано 812 млн тон масла на суму 16 млн злотих [12].

Становлення молочарського кооперативу відбувалося в умовах відсутності досвіду розбудови заготівельної кооперації, що була новим явищем у Галичині, тому початок діяльності кооперативу був зустрінутий жорстким опором населення. Проте досить швидко селяни усвідомили переваги нового для них типу економічної взаємодії з ринком і почали здавати молоко кооперативу, отримуючи кошти, на які могли розвивати своє господарство [12]. Досить швидко популярність молочарського кооперативу зросла, він став майданчиком для справжнього економічного прориву для економіки краю. Задля популяризації та навчання ефективного веденню молочарської кооперації у Галичині було організовано фахові курси, відкрито першу молочарську школу в м. Стрий, видавався щомісячник «Кооперативне Молочарство» [9].

Ще на початку діяльності «Маслосоюзу» Митрополит Шептицький, усвідомлюючи, що успіх молочарської справи залежить від швидкості переробки молока, закупив для кооперативу перші двадцять автомобілів для доставки продукції, а у 1932 р. передав «Маслосоюзу» для нової молочарні земельні ділянки по вул. Городоцькій та вул. Пивоварській (придбані у 1911 р. за 340 тис. австрійських крон) у кредит з виплатою на 20 років [24, с. 21].

Завдяки постійній підтримці та опіці Митрополита навіть після війни та повоєнної економічної кризи «Маслосоюз» зміг відновити свою діяльність і перевершити довоєнні показники. В цей період у розвитку молочарського кооперативу відзначились тенденції до укрупнення та централізації: окремі молочарні об'єднувалися у районні, яких у 1932 р. було 105 [12]. Без залучення будь-яких запозичених коштів, лише коштом самого кооперативу розпочалося перетворення дрібних молочарень, що застосовували лише ручну працю, на частково або повністю механізовані районні. Діяльність «Маслосоюзу» поширилися на всю Галичину, а крамниці відкривалися й за кордоном.

Кооперативи в Галичині можна вважати прототипами сучасних соціальних підприємств, метою яких є вирішення певних соціальних проблем та досягнення добробуту всіх учасників за рахунок діяльності, що ґрунтується на принципі «позитивної суми», або «win-win» – коли виграють усі учасники економічної взаємодії на противагу принципу «гри з нульовою сумою», коли односторонню вигоду отримує лише одна сторона за рахунок втрат іншої [11, с. 83]. Формування доданої вартості у таких підприємствах відбувається з урахуванням етичних норм і правил, насамперед виходячи із необхідності діяти згуртовано і створювати спільну для всього суспільства вигоду, бо, як писав Шептицький у посланні «Християнська робота», «як будемо триматися разом, то в кожному ділі будемо сильніші» [13, с. 7]. Кооперація примножувала економічні можливості окремих розрізнених до цього економічних агентів, а організованість, єдність сил, порядок зміцнювали економічні зв'язки та соціальний капітал української нації, роблячи її водночас більш конкурентоспроможною та успішною. Кооперація, маючи на меті не отримання матеріальної вигоди, а якнайкращу організацію діяльності, забезпечила оптимальні можливості для підвищення якості продукції, створення сприятливих умов праці, зростання матеріального добробуту працівників. Разом з тим підвищення ефективності виробництва та збуту продукції забезпечило надійний фундамент для економічного розвитку національного підприємництва та благодійної діяльності, що забезпечила вирішення багатьох соціальних проблем.

Митрополит Андрей став одним із найвідоміших та найуспішніших провідників кооперативної ідеї в Галичині, який і словом, і ділом активно сприяв відродженню та поширенню кооперативних організацій. Завдяки його зусиллям, активно підтримуваним



духовенством та інтелігенцією, кооперація отримала новий рівень розвитку та широку підтримку серед населення і забезпечила можливість Галичині, перебуваючи в складі Австро-Угорщини, а згодом Польщі, все ж таки створити передумови для економічної незалежності від метрополії та розвитку самостійного локального ринку. Як зазначають дослідники, це стало єдиною можливим способом самозбереження українців в умовах перебування у складі іноземних держав [3, с. 69].

Андрей Шептицький вважав, що якщо ми не можемо змінити зовнішні обставини, то в наших силах змінити себе. Розвиток солідарного за своєю природою кооперативного руху, культури ощадності та системи кас взаємодопомоги, колективного просвітництва, коли одні люди радо ділились своїми знаннями з іншими, сприяв зміцненню солідарності, співпраці та єдності українців, а також створенню незалежного фінансового та сталого соціального капіталів в українському суспільстві. Про успішність такої діяльності свідчить те, що, якщо у 1921 р. у Галичині було 580 українських кооперативів, то у 1939 р. їх кількість зросла до 4 000 [18]. Їх членами були близько 700 тисяч осіб, що складало 21% чисельності членів усіх кооперативів Польщі [5]. Українське виробництво настільки поширилось у кожній галузі, що у пресі регулярно друкували списки національних торгових марок. При цьому самі газети радили для передплати видання об'єднуватися із сусідом, якщо немає змоги сплатити самостійно, тим самим заохочуючи поширювати культуру кооперації.

Діяльність та напрями змін, які впроваджував Андрей Шептицький, у своїй основі мали глибокий духовний сенс. Митрополит був переконаний, що будь-яку діяльність можна і потрібно здійснювати з повагою і гармонією до людини та природи. Від усіх підприємств, діяльність яких фінансово та організаційно підтримував Митрополит, важливими вимогами для працівників було дотримання морально-етичних вимог, створення сприятливих умов праці та повага до навколишнього середовища. Адже для нього, як провідника Церкви, завжди найважливішою залишалася духовність та дотримання християнських чеснот, які були основою всіх його справ. Метою свого життя Митрополит вважав служіння суспільству і розбудову такої моделі економічних відносин, що ґрунтується на принципі «позитивної суми», яка може бути основою успіху окремих людей і суспільства загалом, і водночас рушієм

розвитку високо конкурентної та ефективної національної економіки.

Економічні перетворення, своєю чергою, стали чинником згуртування українського народу, перетворивши українців на реальних та ефективних господарів на своїй землі, завдяки чому Галичина успішно розвивалася навіть в умовах іноземного панування. Активний розвиток кооперативного руху зумовив становлення нової моделі економічних відносин Галичини та метрополій, в яких була мінімізована потреба у взаємодії з державою, що згодом стало основою для розвитку відцентрових тенденцій і зрештою призвело до набуття незалежності.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Соціальне вчення Митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, побудоване на принципах соціального згуртування, кооперативної взаємодопомоги, ощадливості, просвітництва та етичного ведення господарства з урахуванням інтересів всіх членів суспільства, стало ідейним підґрунтям для успішних соціально-економічних перетворень у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., що знайшли відображення у формуванні розгалуженого середнього класу підприємців-кооператорів, діяльність якого забезпечила підвищення рівня добробуту українського населення та зростання темпів економічного розвитку краю.

Андрей Шептицький став не лише натхненником, а й ініціатором та активним провідником впровадження ідейних принципів соціального вчення у практику соціально-економічних перетворень, що спричинило стрімку модернізацію господарського процесу та підвищило ефективність як економічних, так і соціальних процесів. Завдяки реалізації ідей та принципів соціального вчення був здійснений справжній переворот у багатьох суспільних сферах – освіті, банківництві, кооперації, підприємницькій діяльності. Але найважливішим результатом поширення ідей соціального вчення стали зміни у господарській культурі та економічній діяльності українців, які відтепер зважали не лише на особистий інтерес, а й тяжили до розвитку такої моделі економічних відносин, що створює ефект «позитивної суми» для всіх учасників суспільної взаємодії та й всього суспільства загалом. Найоптимальнішою організаційною формою, що дозволила поєднати інтереси різних економічних агентів, стала кооперація, яка завдяки подвижницькій праці Митрополита охопила практично всі сфери життєдіяльності українського суспільства, стала економічним під-

ґрунтам для вирішення більшості економічних та соціальних проблем та сформувала ефективне національне бізнес-середовище.

Успіх місіонерської соціально-економічної та просвітницької діяльності Андрея Шептицького, наслідком якої стало стрімке економічне піднесення Галичини, не лише свідчить про дієвість принципів соціального вчення Митрополита, а й збагачує національний суспільний дискурс прикладами конкурентоспроможних економічних та соціальних інновацій, які розвиваючись на органічних для української культури патернах колективістської та соціально-відповідальної поведінки, можуть бути використані у сучасній практиці суспільних перетворень як ефективний інституційний механізм забезпечення сталого економічного, культурного та духовного розвитку нашої країни.

1. Rerum Novarum. Encyclical of Pope Leo XIII on Capital and Labor. Libreria Editrice Vaticana. 1891. URL: [http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf\\_lxiii\\_enc\\_15051891\\_rerum-novarum.html](http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_lxiii_enc_15051891_rerum-novarum.html) (дата звернення: 20.10.2019).
2. Буклет про Ощадність. 2013. URL: [http://ukrks.info/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Buklet\\_pro\\_Oschadnist2013.pdf](http://ukrks.info/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Buklet_pro_Oschadnist2013.pdf) (дата звернення: 03.11.2019).
3. Вербова О.С. Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848–1944 років: монографія. Львів: ПАІС, 2009. 368 с.
4. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-Філософської Секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство Української Кооперації, 1964. 624 с.
5. Гентош Л.Р. Діяльність Шептицького – школа для української спільноти. *Збруч*. 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/79518> (дата звернення: 20.10.2019).
6. Гентош Л.Р. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. 596 с.
7. Дідківська Л.В. Про характер співробітництва земств та кооперативів в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2009. Вип. 42. С. 102–110.
8. Зачепа А. Діяльність Митрополита Андрея Шептицького у господарській сфері та деякі богословсько-філософські проблеми у його творчості. Національна ідея: Гуманітарно-освітня концепція Митрополита Андрея Шептицького: матеріали IV науково-

практичної конференції від 3 листопада 2015 року. Львів: УАД, 2015. С. 83–86.

9. Качор А. 35-ліття праці «Маслосоюзу». *Краківські вісті*. 1943. URL: <https://zbruc.eu/node/76055> (дата звернення: 20.10.2019).
10. Кудласевич О.М. Соціальні аспекти в науковому доробку представників вітчизняної економічної науки (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український соціум*. 2014. № 1(48). С. 78–89.
11. Маринович М.Ф. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми». Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 246 с.
12. Маслосоюз – флагман українського кооперативного руху в Галичині. Всеукраїнське товариство Лемківщина. 2017. URL: <http://lemky.lviv.ua/?p=5467> (дата звернення: 20.10.2019).
13. Митрополит Андрей Шептицький. Пастирські Послання 1899–1944 / упоряд. О. Гайова, Р. Тереховський; ред. А. Кравчук. Львів: Видавництво «АРТОС», 2007. Т. 1. 1014 с.
14. Митрополит Андрей Шептицький. Пастирські Послання 1899–1944 / упоряд. О. Гайова, Р. Тереховський; ред. А. Кравчук. Львів: «АРТОС», 2010. Т. 3. 828 с.
15. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату? ЦДІАЛ, інв. №756. Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до духовенства (3 декретів АЕп Собору 1942), Львівські Архієпальні Відомості, [ЛАеВ], Львів, 1942. С. 1–19.
16. Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. Лондон: Xlibris, 2014. 453 с.
17. Ноу-агро: економічна просвіта українських селян 100 років тому. Аграрне інформаційне агентство. 2018. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/nou-agro-ekonomichna-prosvita-ukrainskih-selan-100-rokiv-tomu> (дата звернення: 05.11.2019).
18. Свєреда З.І. Фінансова революція Андрея Шептицького. *Збруч*. 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/68086> (дата звернення: 13.10.2019).
19. Свій до свого по своє. URL: <https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/svij-do-svogo-po-svoje> (дата звернення: 13.10.2019).
20. Супрун Н.А. Соціальне підприємництво як механізм розбудови солідарної економіки. Соціальна та економічна солідарність – український вибір: матеріали міжнародного симпозіуму. Київ, 2016. С. 36–38.
21. Супрун Н.А. Забезпечення соціальної згуртованості та корпоративної соціальної відповідальності як чинник європейського економічного зростання. Стратегія економічного зростання Європейського Союзу: навчальний посібник для вищих навчальних за-

- кладів / за ред. д.е.н., проф. Бажала Ю.М. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2013. С. 226.
22. Сурмач О. Соціально-економічна діяльність Митрополита Андрея Шептицького. Митрополит Андрей Шептицький. Львів, 2016. (Видатні українські педагоги). С. 244–254.
  23. Турій О. Митрополит Андрей (Шептицький) про християнські засади політичного життя. URL: <http://ichistory.org.ua/2015/05/25/mytropolyt-andrej-sheptyts-kyj-pro-hrystyyans-ki-zasady-politychnogo-zhyttya> (дата звернення: 20.10.2019).
  24. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДАІАЛ). Ф. 682. м. Київ. Оп. 1. Спр. 20.
  25. Шайнер А. Діяльність українських кооперативів у галузі комерційної освіти наприкінці XIX – у першій третині XX ст. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2009. Вип. 1. С. 246–257.
  26. Шептицький А. Пастирське послання «О квестії соціальної» (1904). Митрополит Андрей Шептицький. Пастирські послання 1899–1918 рр. Т. 1. Львів: «АРТОС», 2007. С. 513–550.

#### References

1. Rerum Novarum. Encyclical of Pope Leo XIII on Capital and Labor. (1891). Libreria Editrice Vaticana. Retrieved from [http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf\\_lxiii\\_enc\\_15051891\\_rerum-novarum.html](http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_lxiii_enc_15051891_rerum-novarum.html).
2. Booklet about Saving. (2013). Retrieved from [http://ukrks.info/wordpress/wpcontent/uploads/2013/10/Buklet\\_pro\\_Oschadnist\\_2013.pdf](http://ukrks.info/wordpress/wpcontent/uploads/2013/10/Buklet_pro_Oschadnist_2013.pdf) [in Ukrainian].
3. Verbova, O. (2009). National Economic Movement in Western Ukrainian Lands during 1848-1944. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
4. Vutanovych, I. (1964). History of the Ukrainian cooperative movement. From the works of the Historical and Philosophical Section of NTSh. New York: Society of Ukrainian Cooperation [in Ukrainian].
5. Gentosh, L.R. (2018). Sheptytsky's activity is a school for the Ukrainian community. *Zbruch – Collapsed*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/79518> [in Ukrainian].
6. Gentosh, L.R. (2015). Metropolitan Sheptytsky: 1923-1939. Testing ideals. Lviv: VNLT-Classic [in Ukrainian].
7. Didkivska, L.V. (2009). The character of collaboration of zemstvos and cooperatives in Ukraine at the end of XIX cent. – in beginning of XX cent. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought of Ukraine*, 42, 102-110 [in Ukrainian].

8. Zacheпа, A. (2015). Metropolitan Andrey Sheptytsky's business activities and some theological and philosophical problems in his work. National Idea: The Metropolitan Andrei Sheptytskyi's Humanitarian and Educational Concept: Proceedings of the IV Scientific Conference of November 3, 2015, 83-86. Lviv: OAD [in Ukrainian].
9. Cashor, A. (1943). 35 years of the work of the Masloosyuz. *Krakov'ski visti – Cracow news*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/76055> [in Ukrainian].
10. Kudlasevych, O.M. (2014). Social aspects in the scientific work of representatives of domestic economic science (second half of XIX – beginning of XX century). *Ukrayinskyi sotsium – Ukrainian society*, 1(48), 78-89. doi: <https://doi.org/10.15407/socium2014.01.078> [in Ukrainian].
11. Marynovych, M.F. (2019). Metropolitan Andrey Sheptytsky and the principle of "positive sum". Lviv: The Old Lion Publishing House [in Ukrainian].
12. The Butter Union is the flagship of the Ukrainian cooperative movement in Galicia. All-Ukrainian Society of Lemkivschyna. (2017). Retrieved from <http://lemky.lviv.ua/?p=5467> [in Ukrainian].
13. Metropolitan Andrey Sheptytsky. Pastoral Epistles 1899-1944. (2007). / ed. O. Gayova, R. Terekhovskiy; ed. A. Kravchuk. Lviv: ARTOS Publishing House, Vol. 1 [in Ukrainian].
14. Metropolitan Andrey Sheptytsky. Pastoral Epistles 1899-1944. (2010). / ed. O. Gayova, R. Terekhovskiy; ed. A. Kravchuk. Lviv: ARTOS, Vol. 3 [in Ukrainian].
15. Metropolitan Andrey Sheptytsky. How to build a home? (1942). CIAL, Inv. No. 756. The Pastoral Message of Metropolitan Andrey Sheptytsky to the Clergy (From the Decrees of the AEP Council of 1942), *L'viv'ski Arkhiyepal'ni Vidomosti – Lviv Archdiocesan Gazette*, [LAev], Lviv, 1-19 [in Ukrainian].
16. Moshenskyi, S. (2014). Financial centers of Ukraine and the securities market of the industrial era. London: Xlibris [in Ukrainian].
17. Know-agro: economic education of Ukrainian peasants 100 years ago. (2018). *Ahrarne informatsiyne ahent-stvo – Agrarian news agency*. Retrieved from <https://agravery.com/uk/posts/show/nou-agro-ekonomichna-prosvita-ukrainskih-selan-100-rokiv-tomu> [in Ukrainian].
18. Svereda, Z.I. (2015). The financial revolution of Andrey Sheptytsky. *Zbruch – Collapsed*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/68086> [in Ukrainian].
19. Your own way. Retrieved from <https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/«svij-do-svogo-po-svoje»> [in Ukrainian].

20. Suprun, N.A. (2016). Social entrepreneurship as a mechanism for developing a solidarity economy. Social and economic solidarity – the Ukrainian choice: materials from an international symposium. Kyiv, 36-38 [in Ukrainian].
21. Suprun, N.A. (2013). Ensuring social cohesion and corporate social responsibility as a factor in European economic growth. European Union Economic Growth Strategy: A Textbook for Higher Education / Ed. Doctor of Economics, prof. Bazhal Yu.M. Kyiv: PULSARY [in Ukrainian].
22. Surmach, O. (2016). Socio-economic activity of Metropolitan Andrey Sheptytsky. Metropolitan Andrey Sheptytsky. Lviv (Prominent Ukrainian educators). Lviv, 244-254 [in Ukrainian].
23. Turii, O. Metropolitan Andrey (Sheptytsky) on the Christian foundations of political life. Retrieved from <http://ichistory.org.ua/2015/05/25/mytropolyt-andrej-sheptyts-kyj-pro-hrystyyans-ki-zasady-politychnogo-zhyttya> [in Ukrainian].
24. Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (CDIA). F. 682. Op. 1. Spr. 20 [in Ukrainian].
25. Shainer, A. (2009). Activities of Ukrainian cooperatives in the field of commercial education at the end of XIX – in the first third of XX century. *Zbirnyk prats' Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky – Proceedings of the Periodicals Research Center*, 1, 246-257 [in Ukrainian].
26. Sheptytskyi, A. (2007). Shepherd's Message "On social quest" (1904). Metropolitan Andrey Sheptytsky. Pastoral Epistles 1899–1918, 1. Lviv: ARTOS, 513-550 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 12 листопада 2019 р.*